

УДК 913.1/913.8-057.4 (043) (477.8) «192/193»

**ІСТОРИЧНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ
У 1920–1930-х РОКАХ***Сергій Трубчанінов*

Кам'янець-Подільський національний університет імені І. Огієнка
Україна, 32301, м. Кам'янець-Подільський, пров. Михайлівський, 8/4
e-mail: trubtschaninov@gmail.com

У 1920-1930-х рр. потужним центром наукових досліджень у Другій Речі Посполитій був Львівський університет імені Яна Казимира. Далеко за межами Львова були відомі наукові школи таких професорів університету як географ Еугеніуш Ромер (1871-1954), історики Францішек Буяк (1875-1953) та Ян Птасьнік (1876-1930). Значне місце в їхній діяльності займали історично-географічні дослідження. Учені українці, які працювали на дослідницькому полі історичної географії, не мали права працювати у Львівському університеті, вони викладали у таємному Українському університеті, Богословській академії, вчителювали у гімназіях. Важливе значення для розвитку історично-географічних досліджень мала діяльність Наукового товариства імені Шевченка. Серед українських дослідників у царині історичної географії найбільший резонанс мала діяльність Мирона Кордуби (1876-1947) та Івана Крип'якевича (1886-1967).

Іван Крип'якевич у 1964 р. опублікував розвідку про розвиток історичної картографії у Західній Україні з 60-х років XIX ст. до 1939 р. [1]. У той же час, про історично-географічні дослідження І. Крип'якевича наукових розвідок немає. З 1991 р. – часу здобуття Україною незалежності – розпочалося ґрунтовне вивчення життя та діяльності М. Кордуби як науковця та громадсько-політичного діяча. Як відомо, одним із головних напрямків наукового пошуку М. Кордуби була історична географія. Даної сторони діяльності ученого торкалися Ірина Федорів [2; 3, с. 158-175] та Тетяна Кульчицька [4].

У статті про розвиток історичної географії у Польщі сучасний польський дослідник Богуміл Шади побіжно згадує про діяльність у цій галузі у 1920-1930-х рр. учених з університету зі Львова – географа Е. Ромера й історика Ф. Буяка [5, с. 21]. Польська дослідниця Галина Шульц зазначає про участь Е. Ромера у роботі над «Географічним словником Польської держави» та Ф. Буяка – у комісії «Атласу історичного» [6, с. 336]. Історико-географічні праці, які

виконувалися у географічному інституті Університету Яна Казимира, частково охарактеризовано у монографії Кристини Гарасімяк [7].

Розвиток історично-географічних досліджень у Західній Україні у міжвоєнний період на сьогодні залишається ще маловивченим. Мета даної статті – показати здобутки провідних учених Західної України та їхніх учнів у галузі історичної географії у 1920-1930-х роках.

З листопада 1918 р. по вересень 1939 р. Львівський університет носив ім'я свого засновника – короля Яна Казимира та був одним із найбільших у Другій Речі Посполитій. Університет Яна Казимира спершу складався з чотирьох відділів (факультетів): юридичного, медичного, теологічного та філософського. Останній у 1924 р. був розділений на два окремі факультети – гуманістичний і математично-природничий. На гуманістичному відділі відбувалася підготовка майбутніх істориків, на математично-природничому – географів. До 1926 р. після закінчення навчання в університеті можна було отримати ступінь доктора філософії [8, с. 298; 7, с. 128-129].

26 листопада 1925 р. було видано розпорядження Міністерства релігійних визнань і освіти «Про магістерські іспити на філософських факультетах (гуманістичних і математично-природничих)», пізніше доповнене конкретними правилами, які визначали навчальні програми й іспити для різних спеціальностей. Стосовно історії це було зроблено у розпорядженні міністерства від 2 квітня 1926 р. Тема магістерської праці на гуманістичному факультеті могла торкатися «певного періоду політичної історії польської чи всесвітньої, або частини історії економічної, політичної чи культурної, або допоміжних історичних дисциплін та історичної географії». Магістерську працю потрібно було «старанно виконати протягом близько двох семестрів». Останній іспит складався з обговорення представленої студентом роботи, а також з'ясування екзаменаційною комісією його знань з обраної ним галузі [9,

с. 364-365; 10, с. 373].

У 1921 р., після участі у роботі польської делегації на Паризькій мирній конференції, до праці у Львівському університеті повернувся професор Е. Ромер. У 1921-1930 рр. він очолював Географічний інститут університету й організовував навчання майбутніх географів на математично-природничому факультеті. Серед тематики досліджень, запропонованих Е. Ромером студентам, вагоме місце належало проблемам історичної географії або історії географії. Так, у 1921/1922 навчальному році під його керівництвом працювало 16 осіб, четверо з яких виконували наступні дослідження: «Дороги в Польщі в епоху Пястів» (Малгожата Шелленберг), «Дороги в Польщі в епоху Ягеллонів» (Стефанія Данкнерівна), «Розвиток кордонів європейських держав» (Ян Рогорський), «Г. Коллонтай як географ» (Юзефа Рудніцька-Менкарська) [7, s. 133].

Дані студентські роботи стали початком більш ґрунтовних досліджень в обраному напрямку. Так, у 1923 р. Я. Рогорський підготував свою докторську дисертацію на тему «Внесок до проблем політичних кордонів». У своїй відносно невеликій праці він проаналізував можливість по обороні державних кордонів, які проходять по морському узбережжю, річкам чи суходолу. Дисертація в основному базувалася на матеріалах з історії Франції доби середньовіччя та нового часу. Зокрема, було проаналізовано французькі військові походи у 1276-1859 рр. [11].

У квітні 1925 р. М. Шелленберг-Цірхоферова захистила докторську дисертацію «Шляхи сполучення в Польщі у світлі історіографії». Відгуки керівника – проф. Е. Ромера і рецензента – проф. Ф. Буяка були схвальними. Зокрема, науковий керівник підкреслював, що дана праця має незаперечне велике значення, адже вивчення мережі комунікацій є внеском у реконструкцію економічних і культурних відносин доби Пястів. Рецензент приєднався до думки Е. Ромера, підкресливши влучні спостереження, ґрунтовне пояснення складних питань і значний обсяг роботи, яка була пророблена автором [7, s. 156]. У травні 1926 р. була захищена докторська дисертація С. Пайпер (до заміжжя – Данкнерівна), тема якої була схожа з попередньою, проте її оцінили як середню [7, s. 159].

Найдовшим з цієї групи студентів був шлях до отримання докторської ступені Ю. Рудніцької-Менкарської. На конгресі слов'янських географів та етнографів у Югославії у 1931 р. вона виступала з доповіддю

«Питання потопу у кс. Г. Коллонтая». Проте під керівництвом Августа Цірхофера вона у цей час вже працювала над новою темою: «Розвиток міст на земній кулі в період 1875-1925 рр.». З доповіддю на цю тему вона виступила на міжнародному географічному конгресі у Парижі (1931 р.). Процес захисту дисертації на дану тему розпочався у 1933 р. і закінчився у 1934 р. [12, арк. 1, 4, 6-7, 40].

26 січня 1929 р. захистив докторську дисертацію на тему «Ян Длугош – польський географ XV ст.» Ян Корнаус, керівником якої був проф. Е. Ромер, рецензентом – проф. Г. Арктовський [7, s. 160].

Згідно розпорядження Міністерства релігійних визнань і освіти Польщі до 1932 р. можна було закінчити докторські студії без проходження магістеріуму, за умови, що вони розпочалися до 1926 р. У 1932 р. було захищено дві докторські дисертації історично-географічного спрямування, керівником яких був Е. Ромер: Марії Романовської («Зміни заліснення Королівства Польського в останньому столітті», рецензент проф. Ф. Буяк) та Францішека Угорчака («З методик досліджень осадицтва», рецензент проф. Г. Арктовський) [7, s. 229]. З рефератом на дану тему Ф. Угорчак виступав на міжнародному географічному конгресі у Парижі (1931 р.) [13].

Найдовшим до омріяної докторської ступені був шлях викладача з Другої державної гімназії у Тернополі Юзефа Галічера. З його особової справи відомо, що народився він у 1887 р., влітку 1910 р. записався на навчання до Львівського університету, де відбув три семестри, у 1911-1914 рр. продовжив навчання у Відні. З початком Першої світової війни був призваний до армії, у листопаді 1914 р. потрапив у російський полон, перебував у Сибіру. Після 1917 р. викладав там у гімназіях в Іркутську та Канську, брав участь в експедиції з пошуку залізної руди біля Братську. Повернувся до Польщі у 1921 р., викладав у гімназії в Тернополі. У 1923 р. перед державною комісією склав екзамен на вчителя, після іспиту з педагогіки у 1925 р. отримав диплом вчителя, який прирівнювався до диплому магістра. Під керівництвом Е. Ромера Ю. Галічер у 1925 р. підготував дисертацію на тему «Розміщення і приріст населення в Європі в період 1820-1900 рр.». Проте її захист, запланований на 1926 р., не відбувся з огляду на негативну рецензію проф. Ф. Буяка [14, арк. 61-62, 5].

У квітні 1936 р. Ю. Галічер написав заяву на ім'я декана математично-природничого факультету з проханням про допуск до «акту док-

торизації з географії як предмету першого та історії господарчої як предмету другого» [14, арк. 60]. Декан адресував перероблену роботу на повторну рецензію проф. Ф.Буяку, проте і через рік здобувач не отримав рецензії. У зв'язку з хворобою рецензента, декан прийняв рішення призначити іншого рецензента [14, арк. 2, 65, 68-69]. Лише 1 травня 1937 р. на засіданні комісії у складі голови – декана проф. Ю.Токарського, членів – головного референта й екзаменатора з першого предмету проф. А.Цірхофера, «корреферента» проф. Е.Ромера, екзаменатора з другого предмету проф. Я.Чекановського було ухвалено присудити Ю.Галічеру ступінь доктора філософії за працю «Карти чисельності та центрів залюднення Європи близько року 1720, 1820, 1930» [14, арк. 72].

Цікаво, що Ю.Галічер (1887-1966), який під кінець Другої світової війни поміняв прізвище на Сташевський, у 1945-1956 рр. був організатором географічного науково-дослідного центру у Гданську та став відомим істориком географії [7, s. 230, 341].

Професор А.Цірхофер у 1934-1939 р. при допомозі двох доцентів організував комплексне вивчення Галичини. Серед п'яти тем, запропонованих студентам для дослідження, були також наступні: «Географія сільського поселення в Карпатах Покутських» і «Монографії міст і містечок Південно-Східної Польщі (Львів, Самбір, Перемишль, Яворів, Сокаль, Гримайлів, Пустинь, Коломия)» [7, s. 238]. У 1934 р. була захищена магістерська робота Едварда Смолінського «Географія оборонних місць Південно-Східної Польщі» (рецензенти Я.Чекановський та А.Цірхофер), в якій ставилось за мету «встановити залежність оборонного будівництва від місцевих умов» [15, арк. 6]. У додатках роботи містилася інформація про 259 фортифікаційних об'єктів, більшість з яких були зруйновані у XVIII ст. [15, арк. 36-44].

Достатньо об'єктивною була невелика за обсягом магістерська робота Стефанії Ганус «Лінія національної рівноваги у Галичині та рух цього етнічного польсько-українського кордону з 1880 по 1931 р.», підготовлена близько 1936 р. Автор відобразила на картах динаміку «лінії національної рівноваги» за даними 1880, 1890, 1910, 1921 і 1931 рр. А опрацьована автором «Діаграма приросту західного обширу по відношенню до лінії національної рівноваги» наглядно продемонструвала, що найбільш інтенсивні втрати території, на якій українці склали більшість, припадали на

проміжок з 1921 до 1931 р., коли було втрачено близько 2,6 тис. кв. км [16, арк. 11, 15-20].

Комплексний характер мала магістерська робота Марека Грамського «Ексіз географічної монографії Яворова» (рецензенти А.Цірхофер та А.Фішер), захищена у 1937 р. Вона складалася з восьми розділів, перший з яких було присвячено історичному описові [17].

Першою докторською роботою історично-географічного спрямування на гуманістичному факультеті Університету Яна Казимира стала подана до захисту у 1923 р. праця Зигмунта Войцеховського «Поділ Малопольщі на каштелянії до кінця XIII ст.», рецензентом якої був Я.Птасьнік [18].

У 1924 р. ступінь доктора за наукову роботу «Торгівля Львова в XV столітті» отримала Луція Харевічова, яка працювала молодшим асистентом на кафедрі загальної історії середніх віків (керівник – проф. Я.Птасьнік), одна з трьох жінок, допущених до габілітації у міжвоєнному Львові. Весь період свідомого життя Л.Харевічова присвятила науці, досліджуючи та популяризуючи історію Львова та міст загалом [19]. Важливе місце вона приділяла вивченню історичної топографії. У 1930 р. Л.Харевічова підготувала концептуальну статтю про значення дослідження планів міст для їхньої історії [20].

Одним із найвідоміших польських істориків міжвоєнного двадцятиріччя був професор Ф.Буяк. Завдяки його старанням Львівський університет став головним осередком у Польщі з вивчення суспільно-економічної історії. Школа Ф.Буяка об'єднувала його учнів і співробітників, які працювали в інституті суспільно-економічної історії. Ф.Буяк був великим знавцем середньовічної історичної географії, історії колонізації польських земель, суспільно-економічних відносин на польських теренах у ранньому середньовіччі тощо. Він не лише багато сам працював у цьому напрямку, але й пропонував відповідні дослідницькі теми своїм студентам. Варто підкреслити, що саме Ф.Буяк забезпечував викладання історичної географії для майбутніх істориків [9, s. 370].

Один із найкращих учнів Ф.Буяка Тадеуш Лютман у студентські роки очолював «Академічне коло студентів-істориків Львівського університету», з 1925 р. працював помічником попечителя Інституту Оссолінських, допомагав упорядковувати архіви цього закладу [21, s. 60, 120, 143]. У 1927 р. ним була підготовлена до захисту докторська дисертація «Студія над історією торгівлі Бродів. 1773-1855» [22].

У 1927 р. була також подана до захисту пра-

ця Антоні Ленчара «Пинські болота». У своїй рецензії на цю роботу М. Пасейко відзначив, що «автор мав показати нам Полісся протягом 350 з лишнім літ з погляду історичної географії» [23, арк. 2]. В інституті суспільно-економічної історії у 1928 р. була підготовлена дисертація Юрія Кулиничча «Історична географія Галицько-Володимирської Русі» [24].

Низка робіт була присвячена історичній демографії та історії колонізації. Так, праця «Розміщення населення у Малопольщі в другій половині XVI ст.» була підготовлена Адамом Лютманом [25]. У 1928 р. Тадей Луденбергер підготував працю на тему: «Населення польських земель у перших літах Казимира Великого» [26]. У 1931 р. була захищена докторська дисертація українця Івана Карпинця «Проблема міст колишньої Галичини (з 1772 р. до середини XIX ст.)» (керівник – А. Шельонговський) [27]. Данута Моравіцька у 1933 р. підготувала роботу «Населення Львова в XVI-XIX ст.» [28]. Докторська дисертація Генріка Лепуцького «Колонізаційна діяльність Марії Терези та Йосипа II в Галичині (1774-1790)» містила інформацію про 138 колоній, які були засновані у Галичині на початку австрійського панування [29]. У 1935-1936 рр. відбувався захист докторської дисертації Юзефа Парадовського «Осадництво в Хелмінській землі в середні віки» [30].

Як відомо, серед іншого, Ф. Буяка цікавив вплив на суспільно-економічний розвиток різних стихійних бід. Так, опрацьована ним картотека стихійних лих включала явища, які відбувалися на значних просторах Східної Європи у X-XIX ст. [31].

З проблеми впливу стихійних лих на історичний розвиток Польщі студентами Ф. Буяка була підготовлена низка наукових праць. Так, Фелікс Мрозік написав працю на тему «Хроніка стихійних лих у Польщі і суміжних країнах. 1200-1350» [32]. У другій половині 1920-х рр. три студентки на семінаріумі з суспільно-економічної історії обрали темами своїх праць: «Стихійні лиха у Польщі. 1586-1632» (Гелена Добруцька, 1926 р.), «Стихійні лиха. 1450-1586» (Яніна Нічівна, 1929 р.) та «Стихійні лиха в Польщі в 1548-1586 рр.» (Станіслава Намачинська) [33-35]. За редакцією Ф. Буяка були опубліковані «Хроніки стихійних лих» у Польщі і сусідніх країнах у 1450-1586 рр. (Антоні Валавендер, 1932, 1935 рр.) та у 1648-1696 рр. (Ст. Намачинська, 1937 р.), а також стосовно Галичини у 1772-1848 рр. (Ю. Шевчук, 1937, 1939 рр.) по чотири томи з серії [36, с. 6].

У 1930-1931 рр. захищав докторську дисер-

тацію на тему «Європейська Сарматія Клавдія Птолемея (географія, її джерела та історичне значення)» Микита Думка. Рецензентами роботи були К. Хиліньський та Ф. Буяк [37]. Слід зазначити, що у своїй автобіографії М. Думка підкреслював, що у 1918-1920 рр. він був учасником польсько-української та українсько-більшовицької воєн [37, арк. 8]. У 1932-1933 рр. докторську дисертацію на тему «Географічний горизонт Арістотеля» захищав Ігнацій Фасс (керівник – Р. Інгарден, рецензенти – К. Хиліньський та Е. Буленда) [38].

У докторській дисертації Рузі Юффовни «Подорожі поляків на Схід в XV і XVI ст. (Азія, Африка, Туреччина європейська)» було зібрано інформацію про 93 польських посольства до Туреччини у 1414-1599 рр., проаналізовано мандрівки поляків до інших країв Сходу [39].

У 1939 р. Ф. Буяк входив до керівного складу «Польської академії знань» (м. Краків), а також був членом багатьох її комісій. Зокрема, разом зі львівськими істориками Євгеном Барвінським і Феліксом Погорецьким, входив до складу комісії «Історичного атласу Польщі» [40, с. LXVIII]

Поза стінами Університету Яна Казимира у 1920-1930-х рр. опинилося більшість українських учених. Зокрема, це стосувалося Мирона Кордуби та Івана Крип'якевича, найталановитіших учнів М.С. Грушевського.

М. Кордуба переїхав до Львова у 1919 р., після того як довелося залишити окуповані Румунію Чернівці, і проживав тут до 1928 р. Учений став одним із засновників і деканом філософського факультету Українського таємного університету у Львові (1921-1925), головою Історико-філософської секції НТШ (1922-1927). Засоби для життя він заробляв працею в академічній гімназії.

На засіданні Історично-філософської секції НТШ 27 лютого 1920 р. М. Кордуба запропонував план видання історико-географічного словника Галичини, у першу чергу збірки самих географічних назв. Секція схвалила цю ідею та доручила справу Археографічній комісії, на якій 3 березня історик запропонував «квестіонар» (питальник) для збору матеріалу, який опублікували у часописах «Громадська думка» і «Вперед» та видали окремим листом [4, с. 48-49].

У 1924 р. М. Кордуба опублікував статтю «Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне джерело», до якої як додаток подав «квестіонар», доповнений новими пунктами. Всього він містив 26 запитань. Серед них: загальні відомості про населений пункт

(офіційна, давня або забута, глумлива та жартівлива назви), назви окремих частин: передмість, кутів, вулиць, доріг, стежок, переходів, роздоріж; городів, полів, сіножатей, пасовиськ, долин, полонин, боліт, лісів, гаїв, корчів, зрубів, полян; рік, потічків, криниць; бродів, островів у ріці, озер, ставів, водоспадів, порогів, вирів; фільварків, млинів, дворищ; могил, курганів; гір, горбів, скалів, каменюк; копалень; проваль, яруг, котловин; печер. Перелік включав питання з археології та етнографії: потрібно було вказати, чи знаходили на території села якісь старовинні речі – монети, зброя, чи є залишки городищ, валів, укріплень; чи є церква, костел, каплиця, залишки давніх монастирів, цвинтарищ; які є промислові заклади. Потрібно було подати перекази про заснування села, вказати чи є місцеві хроніки, акти тощо [41, с. 12-14]. Пізніше кількість запитань «квестіонару» зросла до 28 [42, арк. 14зв.-15зв.].

Проте на відозви у часописах відгукнулося всього декілька осіб. Тому М. Кордуба залучив до збирання матеріалів студентів українського університету й учнів старших класів гімназії. У 1924 р. було зібрано вже матеріал з 212 громад Галичини [41, с. 6]. На конгресі істориків Східної Європи (27-29 червня 1927 р. у Варшаві) М. Кордуба розповів вже про зібрані топоніми із 400 місцевостей, а вже у 1930-х рр. було зібрано матеріали з 900 населених пунктів [4, с. 50-51]. Левова частка роботи над словником все ж належала самому М. Кордубі. Збереглися сотні карток, заповнені рукою вченого: виписки історичного матеріалу, що стосувалися головним чином подій XVI-XVII ст. для населених пунктів Радехівського, Струмило-Камінецького, Сокальського, Блідського та Жовківського «політичних повітів» [43], поділ назв населених пунктів на 55 груп за закінченнями та семантикою їх твірних основ [44].

Не виключаємо, що саме під впливом діяльності М. Кордуби обрані теми докторських дисертацій, які було захищено в інституті суспільно-економічної історії: «Географічні назви Гуцульщини» Стефана Грабця [45] та «Місцеві назви Бойківщини» Ярослава Рудницького [7, с. 230].

Важлива теза, яку М. Кордуба висловлював щодо зацікавлення топографічними назвами, звучала так: «Збірка та розслід географічних назв дасть нам тверду підставу до зовсім докладного вивчення давніх українських етнографічних меж» [41, с. 7]. У праці «Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та долішнім Сяном» М. Кордуба порушив питан-

ня політичного кордону між Галичиною та Польщею за князівських часів. Учений вказував, що кордон між Руським – з одного боку та Краківським і Сандомирським воєводствами – з другого у 1435 р. був практично ідентичним з визначеним для межі XVI-XVII ст. на карті О. Яблонського, за винятком невеликих зміщень на південь від Яслиськ і на північ від Кросна. Ця ж лінія була межею між Галицькою державою та Польщею з середини XIII ст. Вона ніби утворена самою природою – смуга пралісів, що простягалася від Карпат з обох боків Вислока аж по Віслу і долішній Сян. Як зазначав М. Кордуба, ніде на території Галичини немає стільки географічних назв, які б свідчили про давній лісистий характер місцевості, чимало поселень тут отримало назву від дерев, лісової звірини та лісових промислів. На північ від етнографічного клину на Підкарпатті та на рівнині аж по долішній Сян останні українські поселення зустрічалися саме на вищезазначеному кордоні [46, с. 33, 38-39, 78-85].

Цікавлячись історією вивчення топографічних назв, М. Кордуба підготував статтю про перші дослідження над українськими географічними назвами, які належали Михайлові Максимовичу. Історик відзначив цінність досліджень ученим географічних назв як важливого джерела для історичних і філологічних наук. Так, вони допомогли довести, що назва Русь від найдавніших часів пов'язана з Київщиною, із землею полян, а не з областю новгородських словенів [47, с. 1].

У 1929-1940 рр. М. Кордуба працював у Варшавському університеті. На ґрунті зацікавлення топонімікою й історичною географією виникло тривале наукове співробітництво між М. Кордубою та професором Варшавського університету Марцелієм Гандельсманом, який у 1920-1935 рр. очолював комісію атласу історії польських земель [48, с. 185]. Перебуваючи у Варшаві, М. Кордуба продовжував цікавитися історичною топонімікою Галичини. Про це, зокрема, свідчить його листування того періоду [49, с. 213].

І. Крип'якевич у міжвоєнний період продовжував працювати на педагогічній ниві. До 1925 р. він викладав історію та географію у філії україномовної академічної гімназії у Львові. Коли ж у червні 1925 р. було видано розпорядження про викладання історії, географії і науки про Польщу лише польською мовою, його перевели до І польської гімназії ім. Коперника, пізніше – до XII гімназії. За виступ під час шовіністичного святкування річ-

ниці незалежності Польщі у листопаді 1928 р. було оголошено про перевід І. Крип'якевича до Познанського воєводства. «Се для мене матеріальна і моральна руїна...» – писав учений. З великими труднощами йому вдалося отримати направлення в Жовкву, де він учителював у 1929-1934 рр. [50, с. 69, 71-73]. Паралельно він працював професором Львівського (таємного) Українського Університету (1921-1924 рр.). У 1934-1939 рр. І. Крип'якевич викладав історію України у Богословській Академії у Львові. Надзвичайно тісно він співпрацював з Науковим Товариством ім. Тараса Шевченка – з 1920 р. був секретарем історичної секції, з 1924 р. редагував «Записки НТШ», з 1934 р. очолював історичну секцію. У 1920-1930-ті роки І. Крип'якевич активно друкувався у науковій періодиці Львова, а також Києва та Харкова.

Серед робіт І. Крип'якевича міжвоєнного періоду вагоме місце займала історично-географічна тематика. Ці праці умовно можна поділити на п'ять груп: 1) топографічні нариси про міста княжої доби; 2) комплексне дослідження держави Богдана Хмельницького; 3) стихійні лиха у давні часи; 4) історична топоніміка; 5) історична картографія.

Досліджуючи княжу добу, І. Крип'якевич приділяв важливе значення з'ясуванню історичної топографії Галича [51], Львова [52] й інших міст. Хоча найдавніша звітка про старосамбірський замок була з 1378 р., учений відносив початки Самбора, як і його «золотий вік», до часів Галицької держави. Він вказував, що «княжий город» міг бути достатньо розлогим, при чому «княжий замок» найімовірніше розташовувався південніше Старого Самбора у селі Спас, де є сліди городища на високій горі. На його думку про це також свідчить назва гори у Спасі – Сторожня [53, с. 27, 29-30]. І. Крип'якевич звернув увагу на концентрацію старовинних монастирів в околицях Старого Самбора, що, на його думку, говорило про значення міста як важливого церковного центру з княжих часів [53, с. 30-32]. Описуючи Самбірську волость, учений підкреслював значення для господарства всієї країни давнього торговельного шляху, який йшов через Ужоцький перевал, а також соляних джерел Самбірщини [53, с. 32-33].

Комплексне дослідження держави Б. Хмельницького серед іншого передбачало вивчення державних кордонів, адміністративно-територіального поділу, шляхів сполучення тощо. У 1926 р. у «Записках НТШ» були опубліковані 3-я та 4-а частини «Студій над держа-

вою Богдана Хмельницького», які стосувалися державних кордонів і доріг [54]. Одночасно з цим І. Крип'якевич підготував статтю «Полуднева Україна в часи Богдана Хмельницького», яку планувалося опублікувати у збірнику комісії Полудневої (або Степової) України АН України. Збірник, внаслідок переслідування школи М. Грушевського, так і не побачив світ. Лише у 1993 р. українські археографи видали цю статтю І. Крип'якевича. Слід зазначити широкі коло питань, яке піднімав учений у своїй праці: з'ясування меж колонізації між Дністром і Дніпром та на лівому березі Дніпра за польської влади (до 1648 р.) і за Хмельниччини, показ розбудови оборонної системи, характеристика «Диких Полів» і степових шляхів, опис Запоріжжя, південної торгівлі України, показ впливу на південну Україну союзу з Кримом [55].

Як вже зазначалося, у другій половині 1920-х рр. львівські історики захопилися вивченням стихійних лих (або як тоді казали, «елементарних катастроф») у давні часи. І. Крип'якевич теж спробував себе у дослідженні цієї проблематики. Так з'явилися його статті про землетруси в Україні, повені у Карпатах і нашестя саранчі [56-59]. До цього кола відносилася і стаття про «голодівки» в Україні у XVII ст. [60], що з огляду на час публікації (1929 р.) виглядає доволі пророчною.

І. Крип'якевича цікавила історична топоніміка (його словами – літописна топографія) Галичини. Так, він вказав на походження сучасної назви пасма Медоборів від відомої з писемних джерел назви Недобір [61; 62], дав роз'яснення походження літописних назв «Борок», «Моклеків», «Підгорай», «Січниця» [64].

У наукових і науково-популярних працях І. Крип'якевича часто вміщувалися розроблені ним історичні карти. За обрахунками ученого, всього їх було 25. Нами виділено 5 груп історичних карт, які підготував І. Крип'якевич. 7 карт стосувалися історії Київської держави у X-XII ст. («Київська держава в X ст.», «Українські землі в X ст.», «Походи Русі на Візантію та Схід», «Походи Святослава», «Степові походи Русі XI-XII ст.», «Карта до «Повісті» Василя Дружинника», «Руська земля в XII ст. за «Словом о полку Ігоревім»). 4 карти змальовували розвиток Галицько-Волинської держави («Галицьке князівство в XII ст.», «Галицько-Волинське князівство в XIII ст.», «Походи галицьких князів на захід», «Холмщина в XIII ст.»). 4 карти стосувалися польсько-литовської доби («Українські землі в XV ст.», «Українські землі в першій половині XVII ст.», «Українські землі в середині XVII ст.»),

«Середньовічні монастирі Галичини»). 5 карт зображали воєнні походи та битви Б. Хмельницького («Воєнні походи Богдана Хмельницького», «Похід на Жовті Води 1648 р.», «Битва під Пилявцями 1648 р.», «Битва під Зборовом 1649 р.», «Битва під Берестечком 1651 р.»). 5 карт показували динаміку заселення українських земель з XIII по XVIII ст. («Колонізація України в 1240-х роках», «Розвиток заселення України з XIII по XVIII ст.», «Густота населення України близько 1600 р.», «Українські села в Люблинщині XVII ст.», «Українські землі в середині XVIII ст.») [1, с. 266].

Історичні карт для своїх робіт створювали й інші дослідники. Так, доволі докладна картографічна робота М. Кордуби – карта у його дослідженні «Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та долиною Сяном». Степан Томашівський, який з 1928 р. був доцентом Краківського університету, склав дві карти: «Галицько-Волинська держава за Романа і Данила» (1924) і «Церковна мапа Східної Європи IX-XIII вв.» (1932). Роман Зубик опублікував кольорові карти: «Українські землі XI-XII в.» (з додатковими картами: «Київська держава з половини X до половини XI в.», «Київ», «Околиця Києва XI-XIII ст.») та «Українські землі в середині XVII ст.» (з додатковими картами: «Українські землі в часи Люблінської унії» та «Українські землі у XVIII ст.»). Іван Гладилевич опублікував карту «Зміни краєвиду та розвиток колонізації Львівської землі з половини XV ст. до теперішніх часів» (польською мовою), в якій відображено поширення лісів на даній території у різні періоди. Теофіл Коструба створив карту «Коломийська та Снятинська волості у XV ст.». Літературознавець Іларіон Свенціцький склав карту «Історична карта Русі-України 1054-1187», яку опублікував у своїй праці «Русь і половці в стародавньому письменстві» (Львів, 1939) [1, с. 265-266].

Ще один учень М. Грушевського, галицький педагог, громадський діяч та історик Омелян Терлецький (1873-1958) опублікував низку популярних праць з історично-географічної проблематики. Так, у роботі «Україна заборолом культури й цивілізації перед степовиками» у популярній формі розповідалося про боротьбу України зі степовиками, яка тривала близько 900 років. Додатком до книги була карта «Східна Європа в XVII віці», ще три невеликих історичних карти було вміщено у тексті («Україна за часів печенізьких і половецьких нападів», «Україна за часів татарських нападів», «Пороги й Запорожжя») [65].

Комплексний характер мала популярна робота «Вплив природи на історію України». Поряд з іншими, до книги було вміщено дві історичні карти: «Культурні області [Європи] коло 1000 р.» та «Етнографічна карта з часів повстання Київської держави» [66]. Відомо також, що О. Терлецький склав карти: «Розселення східно-слов'янських племен в X ст.», «Галицько-Волинське князівство в XIII ст.», «Українські землі в період Б. Хмельницького», «Заселення України з X по XX ст.», «Українські землі на початку XIX ст.» та ін. [1, с. 265].

Таким чином, аналіз наукової літератури та неопублікованих матеріалів (передусім текстів магістерських і докторських праць) свідчить, що у 1920-1930-х роках історично-географічна проблематика займала помітне місце у творчості учених Західної України. Польські дослідники, які групувалися навколо Університету Яна Казимира, найбільше уваги приділяли вивченню історії колонізації земель Польщі, регіональній історії Галичини, історії географії та розвитку міст, торгівлі та транспортних артерій. Українські автори надавали перевагу вивченню історичної топоніміки й історичної топографії, дослідженню етнографічних меж розселення українського народу у різні історичні періоди та державних кордонів. Чимало авторів власноруч готували історичні карти до своїх праць.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Крип'якевич І.П. Історична географія в Західній Україні (до 1939 р.) / І.П. Крип'якевич // Історичні джерела та їх використання. – Вип. 1. – К.: Наукова думка, 1964. – С. 263-267.
2. Федорів І. Дослідження Мирона Кордуби в галузі історичної та етнічної географії України / Ірина Федорів // Регіональне географічне краєзнавство: теорія і практика. Матеріали Другого Всеукраїнського семінару, присвяченого 125-річчю з дня народження фундатора української національної географії Степана Рудницького та 10-річчю заснування кафедри географії України Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (11-12 грудня 2002 р.). – Тернопіль, 2002. – Ч. I. – С. 66-72.
3. Федорів І.О. Наукова і громадсько-політична діяльність Мирона Кордуби (1876-1947 рр.): дис... канд. іст. н.: 07.00.01 / Ірина Олегівна Федорів; Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2004. – 212 с.
4. Кульчицька Т.Ю. Мирон Кордуба (1876-1947): історико-бібліографічне дослідження / Т.Ю. Кульчицька; відп. ред. М.М. Романюк; НАН України, ЛННБ України імені В. Стефаніка. – Львів, 2012. – 248 с.
5. Szady B. Geografia historyczna w Polsce – rozwój i perspektywy / Bogumił Szady // Studia Geohistorica. – 2013. – Nr 1. – S. 19-38.
6. Szuk H. Geografia historyczna osadnictwa wiejskiego w Polsce – kierunki i metody badań oraz perspektywy / Halina Szuk // Przegląd Geograficzny. – 2003. – T. 75. – Z. 3. – S. 335-350.
7. Harasimiuk K. A. Dzieje Instytutu Geograficznego w Uniwersytecie Lwowskim w latach 1883-1939 / Krystyna Aleksandra Harasimiuk. – Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, 2012. – 446 s.
8. Чебан М. Микола Андрусак та Університет Яна Казимира у Львові / Марина Чебан // Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність (до 75-ліття створення історичного факультету): колективна монографія. – Львів: ПАІС,

2015. – С. 295-302.

9. Pisulińska J. Studia historyczne na UJK. Oferta programowa w latach 1918-1939 / Joanna Pisulińska // Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність (до 75-ліття створення історичного факультету): колективна монографія. – Львів: ПАІС, 2015. – С. 363-372.

10. Sierżęga P. Studium Pedagogiczne dla kandydatów na nauczycieli historii szkół średnich na Wydziale Humanistycznym UJK / Paweł Sierżęga // Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність (до 75-ліття створення історичного факультету): колективна монографія. – Львів: ПАІС, 2015. – С. 373-381.

11. Держархів Львівської області (далі – ДАЛО), ф.26, оп.4, спр.521, 55 арк.

12. ДАЛО, ф. 26, оп.4, спр.414, 40 арк.

13. ДАЛО, ф. 26, оп.4, спр.588, 14 арк.

14. ДАЛО, ф. 26, оп.4, спр.182, 103 арк.

15. ДАЛО, ф. 26, оп.4, спр.1135, 41 арк.

16. ДАЛО, ф. 26, оп.4, спр.784, 20 арк.

17. ДАЛО, ф. 26, оп.4, спр.812, 84 арк.

18. ДАЛО, ф. 26, оп.4, спр.169, 73 арк.

19. Гуль О. Луція Харевічова і Ян Птасьнік: взаємини учня і вчителя / Ольга Гуль // Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність (до 75-ліття створення історичного факультету): колективна монографія. – Львів: ПАІС, 2015. – С. 265-274.

20. ДАЛО, ф.26, оп.11, спр.110, 10 арк.

21. Sierżęga P. Kazimierz Tyszkowski (1894-1940): Z dziejów nauki polskiej w międzywojennym Lwowie / Paweł Sierżęga. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2011. – 446 s.

22. ДАЛО, ф.26, оп.4, спр.384, 174 арк.

23. Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника, Відділ рукописів (далі – ЛННБУ), ф.132, спр.57, 120 арк.

24. ЛННБУ, ф.132, спр.33, 118 арк.

25. ЛННБУ, ф.132, спр.53, 176 арк.

26. ЛННБУ, ф.132, спр.105, 132 арк.

27. ДАЛО, ф.26, оп.4, спр.283, 153 арк.

28. ЛННБУ, ф.132, спр.112, 129 арк.

29. ДАЛО, ф.26, оп.4, спр.367, 236 арк.

30. ДАЛО, ф.26, оп.4, спр.471, арк.1-251.

31. ЛННБУ, ф.132, спр.245, 603 арк.

32. ЛННБУ, ф.132, спр.74, 425 арк.

33. ЛННБУ, ф.132, спр.72, 71 арк.

34. ЛННБУ, ф.132, спр.79, 143 арк.

35. ЛННБУ, ф.132, спр.82, 245 арк.

36. Przybylak R. Zmienność warunków termiczno-opadowych w Polsce w okresie 1501-1840 w świetle danych historycznych / Rajmund Przybylak, Gabriel Wójcik, Kazimierz Marciniak // Przegląd geograficzny. – 2004. – Tom 76. – Z. 1. – S. 5-31.

37. ДАЛО, ф.26, оп.4, спр.244, 131 арк.

38. ДАЛО, ф.26, оп.4, спр.596, 105 арк.

39. ДАЛО, ф.26, оп.4, спр.365, 116 арк.

40. Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności. Rok 1938/1939. – Kraków, 1945. – XCIII, 157 s.

41. Кордуба М. Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне жерело / Мирон Кордуба. – Львів: Накладом Археогр. Комісії Наук. Тов. ім. Шевченка, 1924. – 14 с.

42. ЛННБУ, ф.61, спр.33, 197 арк.

43. ЛННБУ, ф.61, спр.24, 163 арк.

44. ЛННБУ, ф.61, спр.26, 77 арк.

45. ДАЛО, ф.26, оп.4, спр.216, 292 арк.

46. Кордуба М. Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долинім Сяном (з картою) / Мирон Кордуба // Ювілейний збірник Наукового товариства імені Шевченка у

Львові в п'ятдесятіліття основання. 1873-1923. – Львів: Накладом НТШ, 1925. – 87 с., карта. – (Відбитка).

47. Кордуба М. Михайло Максимович і перші досліді над українськими географічними назвами / Мирон Кордуба // Записки НТШ. – Львів, 1927. – Т. 149. – С. 1-8.

48. Піх О. Науково-освітня діяльність Мирона Кордуби у Варшаві (1928-1940) / Олег Піх // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів, 2012. – Вип. 5: Ювілейний збірник на пошану Олександра Коляничука. – С. 184-191.

49. Великопольська У. Особовий фонд Мирона Кордуби у Державному архіві Львівської області / Уляна Великопольська // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2007. – Вип. XII-XIII. – С. 210-216.

50. Клименко Н.П. Штрихи до педагогічної діяльності академіка І.П. Крип'якевича / Н.П. Клименко // Український історичний журнал. – 2008. – № 2. – С. 64-75.

51. Крип'якевич І. Княжий город Галич / Іван Крип'якевич. – Львів, 1923. – 16 с. – (Історична бібліотека «Просвіти», ч. 2).

52. Крип'якевич І. Слідами княжого Львова. Топографія / Іван Крип'якевич // Стара Україна. – 1924. – Ч. 12. – С. 184-185.

53. Крип'якевич І. Княжий Самбір і Самбірська волость / Іван Крип'якевич // Літопис Бойківщини. – Самбір, 1938. – Ч. 10. – С. 26-33.

54. Крип'якевич І. Студії над державою Богдана Хмельницького (III. Державні межі. IV. Дороги) / Іван Крип'якевич // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. – Львів, 1926. – Т. СXLIV-CXLV. Праці Історично-філософської секції. – С. 109-140.

55. Крип'якевич І. Полуднева Україна в часи Богдана Хмельницького / Іван Крип'якевич // Український археографічний щорічник. Вип. II. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 280-305.

56. Крип'якевич І. Землетруси на Україні в XVII та XVIII вв. / Іван Крип'якевич // Вісник природознавства. – 1927. – Ч. 3-4. – С. 206.

57. Крип'якевич І. Елементарні катастрофи в давні часи. (І. Карпатські повені. II. Саранча) / Іван Крип'якевич // Життя і знання. – 1928. – Ч. 5. – С. 142-143.

58. Крип'якевич І. Повені на Підкарпатті XII-XVIII вв. / Іван Крип'якевич // Вісник природознавства. – 1928. – Ч. 2. – С. 111-113.

59. Крип'якевич І. Саранча на Україні в XI-XVIII ст. / Іван Крип'якевич // Вісник природознавства. – 1928. – Ч. 3-4. – С. 183-192.

60. Крип'якевич І. Голодівки на Україні XVII в. (Кілька літописних записок) / Іван Крип'якевич // Україна. – 1929. – Кн. 35 (Липень-серпень). – С. 34-37.

61. Крип'якевич І. Звідки пішла назва «Медобори»? / Іван Крип'якевич // Вісник природознавства. – 1928. – Ч. 2. – С. 114-115.

62. Крип'якевич І. Недобір, а не Медобори / І. Крип'якевич // Рідна мова. – 1934. – Ч. 5. – С. 204.

63. Крип'якевич І. Причинки до історичної географії українських земель / Іван Крип'якевич // Записки Українського науково-дослідного інституту географії та картографії. – 1930. – Вип. 2. – С. 213-244.

64. Крип'якевич І. Деякі літописні назви з Галичини / Іван Крип'якевич // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1990. – Т. ССХХІІ. Праці Історико-філософської секції. – С. 313-315.

65. Терлецький О. Україна заборолом культури й цивілізації перед степовиками / Омелян Терлецький. – Львів: Просвіта, 1930. – 92 с. + карта. – (Народня бібліотека «Просвіти», Ч. 760).

66. Терлецький О. Вплив природи на історію України / Омелян Терлецький. – Львів: Просвіта, 1930. – 75 с. + карта. – (Видання товариства «Просвіти», Ч. 761).

Трубчанінов Сергій Історично-географічні дослідження у Західній Україні у 1920-1930-х роках

Львівський університет у 1920-1930-х роках носив ім'я короля Яна Казимира. Наукові школи університету (географія Е. Ромера, істориків Ф. Буяка і Я. Птасьніка) мали значні здобутки у галузі історичної географії.

Учені українці не мали права працювати у Львівському університеті. Одним із головних напрямків наукового пошуку учнів М. Грушевського – М. Кордуби та І. Крип'якевича була історична географія. Важливе значення для розвитку історично-географічних досліджень мала діяльність Наукового товариства імені Шевченка.

Ключові слова: історична географія, Університет Яна Казимира, Е. Ромер, Ф. Буяк, «Географічний словник Галичини і Буковини», М. Кордуба, І. Крип'якевич

Трубчанинов Сергей Историко-географические исследования в Западной Украине в 1920-1930-х годах

Львовский университет в 1920-1930-х годах носил имя короля Яна Казимира. Научные школы университета (географа Э. Ромера, историков Ф. Буяка и Я. Птасьника) имели значительные достижения в области исторической географии.

Ученые украинцы не имели права работать во Львовском университете. Историческая география была одним из главных направлений научного поиска учеников М. Грушевского – М. Кордубы и И. Крипякевича. Для развития историко-географических исследований большое значение имела деятельность Научного общества имени Шевченко.

Ключевые слова: историческая география, Университет Яна Казимира, Э. Ромер, Ф. Буяк, «Географический словарь Галичины и Буковины», М. Кордуба, И. Крипякевич

Trubchaninov Sergiy Historical-geographical researches in Western Ukraine in the 1920-1930

The article analyzes the development of historical geography in Western Ukraine in the interwar period.

From November 1918 until September 1939 Lviv University was known as Jan Kazimierz University in honour of its founder King John II Casimir Vasa and was one of the largest academic center in the Polish Second Republic. Article analyzes achievements of scientific schools of the Jan Kazimierz University in the historical geography. There were such famous professors as geographer E. Romer, historians F. Bujak and J. Ptasnik. Described master's work and doctoral thesis defended in 1920-1930 in which studied historical problems. These works are prepared by historians and geographers.

Ukrainian scientists had no right to work in the Lviv University. They taught in Lviv (secret) Ukrainian University, Lviv Theological Academy, in the grammar schools. The activities of the Shevchenko Scientific Society were important for the development of historical-geographical researches.

M. Korduba and I. Krypiakevych is one of the most talented followers of M. Hrushevsky important area of research which was historical geography.

The most of historical-geographical works were published as individual brochure or in notes of the Shevchenko Scientific Society. Thanks to M. Korduba's initiative, study of early texts commission of the Shevchenko Scientific Society began preparation of «Geographical vocabulary of Halychyna and Bukovyna».

I. Krypiakevych is the author of many historical maps. Some historical maps were created by S. Tomasevski, O. Terlecki, R. Zubyk and some other authors.

Keywords: the historical geography, Jan Kazimierz University, E. Romer, F. Bujak, «Geographical vocabulary of Halychyna and Bukovyna», M. Korduba, I. Krypiakevych

Рецензенти:

Димчик Рафал, доктор історії, ад'юнкт

Кривошея Ір.І., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 21.11.2016 р.